SHARTNOMA MAJBURIYATLARINING BAJARILMASLIGI: MUAMMO VA YECHIMLAR

Po'latova Mashhura Zafarbek qizi NamDU yuridik fakultet yurisprudensiya yo'nalish Yu-Au-22 guruh talabasi Email: mashhurapolatova27@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada shartnoma majburiyatlarining bajarilmasligi muammosi huquqiy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Unda majburiyatlarning lozim darajada bajarilmasligi tushunchasi, uning kelib chiqish sabablari hamda iqtisodiy-huquqiy oqibatlari yoritib beriladi. Shuningdek, to'lov intizomining buzilishi, shartnoma shartlariga rioya qilmaslik va taraflar o'rtasidagi nizolar kabi dolzarb masalalar misollar asosida ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: shartnoma munosabatlari, fuqarolik-huquqiy munosabatlar, shartnoma tomonlari, mulkiy munosabatlar, xo'jalik yurituvchi subyektlar.

NON-PERFORMANCE OF CONTRACTUAL OBLIGATIONS: PROBLEMS AND SOLUTIONS

Po'latova Mashhura Zafarbek qizi
Student of the Faculty of Law, Namangan State University
Field of Study: Jurisprudence, Group Yu-Au-22
Email: mashhurapolatova27@gmail.com

Abstract: This article analyzes the problem of non-performance of contractual obligations from both legal and practical perspectives. It examines the concept of improper performance of obligations, the causes of such breaches, and their economic and legal consequences. The article also discusses pressing issues such as violation of payment discipline, failure to comply with contractual terms, and disputes between the parties, supported by practical examples.

Keywords: contractual relations, civil law relations, parties to the contract, property relations, business entities.

НЕИСПОЛНЕНИЕ ДОГОВОРНЫХ ОБЯЗАТЕЛЬСТВ: ПРОБЛЕМЫ И РЕШЕНИЯ

Пўлатова Машхура Зафарбек қизи
Студентка юридического факультета
Наманганского государственного университета
Направление: юриспруденция, группа Yu-Au-22
Email: mashhurapolatova27@gmail.com

Аннотация: В данной статье анализируется проблема неисполнения договорных обязательств с правовой и практической точек зрения. Рассматриваются понятие ненадлежащего исполнения обязательств, причины их нарушения, а также экономико-правовые последствия. Кроме того, освещаются актуальные вопросы, такие как нарушение платёжной дисциплины, несоблюдение условий договора и споры между сторонами, с приведением практических примеров.

Ключевые слова: договорные отношения, гражданско-правовые отношения, стороны договора, имущественные отношения, хозяйствующие субъекты.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida shartnoma munosabatlari fuqarolik-huquqiy aloqalarning asosiy tayanch mexanizmlaridan biri hisoblanadi. Har qanday xo‘jalik yurituvchi subyekt, tashkilot yoki jismoniy shaxs o‘z faoliyatini samarali amalga oshirishi uchun shartnomaviy intizomga rioya qilishi zarur. Zero, shartnoma – bu nafaqat tomonlar o‘rtasidagi kelishuv, balki ularning huquq va majburiyatlarini aniq belgilab beruvchi, iqtisodiy barqarorlik va o‘zaro ishonchni ta’minlovchi huquqiy vositadir.

Shartnoma majburiyatlarining bajarilmasligi yoki lozim darajada bajarilmasligi esa amaliyotda ko‘plab nizolar, iqtisodiy zararlar va huquqiy kelishmovchiliklarni keltirib chiqarmoqda. Ayniqsa, to‘lov intizomining buzilishi, mahsulot yoki

xizmatlarning o‘z vaqtida yetkazib berilmasligi, sifatsiz bajarilgan ishlar kabi holatlar tadbirkorlik muhitiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Bu esa o‘z navbatida sud nizolarining ko‘payishiga, taraflar o‘rtasidagi ishonchning pasayishiga va iqtisodiy munosabatlarning izdan chiqishiga sabab bo‘ladi.

O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksiga muvofiq, shartnoma deb ikki yoki undan ortiq shaxslarning fuqarolik huquqlari va majburiyatlarini vujudga keltirish, o‘zgartirish yoki bekor qilishga qaratilgan kelishuviga aytiladi.[1] Shartnoma asosida tomonlar o‘z zimmasiga muayyan majburiyatlarni oladi.

Majburiyat esa bir shaxs (qarzdor) boshqa shaxs (kreditor) foydasiga muayyan harakatni bajarishi yoki muayyan harakatni bajarmasligi lozim bo‘lgan huquqiy munosabatdir.[2] Shartnoma majburiyatlari qonun hujjatlariga, shartnoma shartlariga, ish muomalasi odatlariga hamda halollik va adolatlilik tamoyillariga muvofiq bajarilishi shart.

Shartnoma majburiyatlarining bajarilmasligi — bu taraflardan birining shartnomada nazarda tutilgan majburiyatlarni to‘liq yoki qisman bajarmasligi, yoxud lozim darajada bajarmasligidir. Fuqarolik-huquqiy munosabatlarda majburiyatlar aniq muddat, hajm, sifat va tartib asosida bajarilishi lozim. Agar ushbu shartlarga rioya qilinmasa, bu huquqbuzarlik sifatida baholanadi va tegishli javobgarlik choralarini keltirib chiqaradi.

Amaldagi fuqarolik qonunchiligiga ko‘ra, majburiyatni bajarmaslik yoki lozim darajada bajarmaslik natijasida zarar yetkazilgan bo‘lsa, aybdor taraf zararni qoplashga, jarima yoki penya to‘lashga majbur bo‘ladi. Shuningdek, shartnomani bekor qilish yoki o‘zgartirish masalasi ham kun tartibiga chiqishi mumkin.

Majburiyatlarning buzilishi quyidagi shakllarda namoyon bo‘ladi:

- majburiyatni umuman bajarmaslik;
- bajarish muddatini buzish;

1 O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi. – Toshkent: Adolat, 2023
2 www.wikipedia.org

- majburiyatni lozim darajada (sifatsiz yoki to‘liq bo‘lmagan holda) bajarish;
- shartnoma shartlariga zid harakat qilish.

Mazkur holatlar kreditor huquqlarining buzilishiga olib keladi va qarzdorga nisbatan fuqarolik-huquqiy javobgarlik choralarini qo‘llashga asos bo‘ladi.

Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, shartnoma majburiyatlarining buzilishiga bir qator obyektiv va subyektiv omillar sabab bo‘ladi.

Birinchidan, moliyaviy qiyinchiliklar va to‘lovga qobiliyatsizlik holatlari. Ayniqsa, kichik va o‘rta biznes subyektlarida aylanma mablag‘larning yetishmasligi shartnoma shartlarining buzilishiga olib keladi.[3]

Ikkinchidan, shartnoma tuzishda yetarli darajada huquqiy tahlil o‘tkazilmasligi. Ba’zi hollarda taraflar shartnoma matnini puxta ishlab chiqmasdan, majburiyatlarning aniq chegaralarini belgilamasdan kelishuv tuzadilar. Natijada nizoli vaziyatlar yuzaga keladi.

Uchinchidan, mas’uliyatsizlik yoki shartnomaviy intizomning sustligi. Bu holat ko‘pincha o‘zaro ishonchga asoslangan, ammo huquqiy jihatdan mustahkamlanmagan munosabatlarda uchraydi.

To‘rtinchidan, fors-major holatlari (tabiiy ofatlar, favqulodda vaziyatlar, iqtisodiy inqiroz va boshqalar). Bunday vaziyatlarda majburiyatni bajarish imkoniyati obyektiv ravishda cheklanadi.[4]

Shartnoma majburiyatlari buzilganda, huquqiy javobgarlik yuzaga keladi. Javobgarlikning asosiy shakllari quyidagilardan iborat:

- zararni qoplash (real zarar va boy berilgan foyda);
- jarima va penya undirish;
- majburiyatni majburiy tartibda bajarishga undash;
- shartnomani bekor qilish yoki haqiqiy emas deb topish.[5]

---

3 O‘zbekiston Respublikasining “Xo‘jalik yurituvchi subyektlar faoliyatining shartnomaviy-huquqiy bazasi to‘g‘risida”gi Qonuni // O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami.
4 Fuqarolik huquqi: darslik. I qism / Mualliflar jamoasi. – Toshkent: TDYU nashriyoti, 2021.

Sud amaliyotida ko‘plab nizolar aynan shartnoma shartlarining noto‘g‘ri talqin qilinishi yoki ularning aniq belgilanmaganligi sababli kelib chiqmoqda. Bu esa shartnoma tuzish bosqichidayoq yuridik ekspertiza muhim ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatadi.

Fuqarolik-huquqiy javobgarlik ma’lum ma’noda shartnoma majburiyatlarini bajarmagan yoki lozim darajada bajarmagan shaxsga nisbatan qo‘llaniladigan mulkiy ta’sir choralaridir. Fuqarolik kodeksiga ko‘ra, javobgarlikni qo‘llash uchun quyidagi shartlar mavjud bo‘lishi lozim:

- majburiyatning buzilganligi;
- kreditorning zarar ko‘rganligi;
- qarzdorning aybi;
- majburiyat buzilishi bilan zarar o‘rtasida sababiy bog‘liqlik.

Agar ushbu shartlar mavjud bo‘lsa, qarzdor qonunda yoki shartnomada nazarda tutilgan javobgarlikka tortiladi.

Zararni qoplash shartnoma majburiyatlari bajarilmasligi uchun qo‘llaniladigan asosiy javobgarlik choralaridan biri hisoblanadi. Zarar real zarar va boy berilgan foydadan iborat bo‘lishi mumkin. Real zarar deb kreditor ko‘rgan haqiqiy yo‘qotishlar tushunilsa, boy berilgan foyda esa agar majburiyat lozim darajada bajarilganda olinishi mumkin bo‘lgan daromaddir.

Qarzdor yetkazilgan zararni to‘liq hajmda qoplab berishi shart, agar qonun yoki shartnomada boshqacha qoida belgilanmagan bo‘lsa.

Neustoika shartnoma majburiyatlari buzilgan taqdirda qarzdor tomonidan to‘lanishi lozim bo‘lgan pul summasidir. U jarima yoki penya shaklida belgilanadi. Neustoika qonuniy yoki shartnomaviy bo‘lishi mumkin.

Amaliyotda neustoika majburiyatlarning o‘z vaqtida va to‘liq bajarilishini ta’minlovchi muhim vosita sifatida keng qo‘llaniladi.

5 O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi. – Toshkent: Adolat, 2023

Kreditor majburiyatni natura holida, ya’ni shartnomada nazarda tutilgan shaklda bajarishni talab qilish huquqiga ega. Ayrim hollarda majburiyatlarning jiddiy buzilishi shartnomani sud tartibida bekor qilishga asos bo‘ladi.

Shartnoma bekor qilinganda tomonlar o‘rtasidagi huquq va majburiyatlar Fuqarolik kodeksi talablariga muvofiq hal etiladi. Sud amaliyotida shartnoma majburiyatlarining bajarilmasligi bilan bog‘liq nizolar keng tarqalgan. Asosiy muammolar quyidagilardan iborat:

- shartnoma shartlarining noaniq yoki to‘liq belgilanmaganligi;
- tomonlarning huquqiy bilim darajasi pastligi;
- zarar miqdorini isbotlashdagi qiyinchiliklar;
- sud qarorlarining ijrosini ta’minlash bilan bog‘liq muammolar.

Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun quyidagi choralarni amalga oshirish maqsadga muvofiq:

- shartnomalarni tuzishda malakali yuridik yordamdan foydalanish;
- shartnoma shartlarini aniq va ravshan belgilash;
- sudgacha nizolarni hal etish mexanizmlarini keng joriy etish;
- shartnoma intizomini mustahkamlashga qaratilgan huquqiy targ‘ibotni kuchaytirish.

Shartnoma majburiyatlarining o‘z vaqtida va to‘liq bajarilishi iqtisodiy barqarorlikning muhim omilidir. Majburiyatlarning bajarilmasligi esa iqtisodiy zanjirning uzilishiga, moliyaviy yo‘qotishlarga va sud nizolarining ortishiga olib keladi. Shu bois mazkur masalani tizimli ravishda o‘rganish va profilaktik choralarni kuchaytirish zamon talabi hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, shartnoma majburiyatlarining bajarilmasligi — bu nafaqat alohida taraflar o‘rtasidagi muammo, balki umumiy iqtisodiy muhitga ta’sir ko‘rsatuvchi omildir. Uni bartaraf etish uchun huquqiy mexanizmlarni

takomillashtirish, shartnomaviy intizomni mustahkamlash hamda nizolarni hal etishning samarali usullarini keng qo‘llash zarur. Shartnoma majburiyatlarining bajarilmasligi fuqarolik-huquqiy munosabatlarda muhim muammolardan biridir. Amaldagi qonunchilik bunday holatlar uchun samarali javobgarlik choralarini belgilagan bo‘lsa-da, ularni amaliyotda to‘g‘ri qo‘llash katta ahamiyatga ega. Shartnoma munosabatlarida qonun talablariga rioya etish va huquqiy madaniyatni oshirish nizolar sonini kamaytirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent, 2023.
2. O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi. – Toshkent: Adolat, 2023.
3. O‘zbekiston Respublikasining “Shartnomalar to‘g‘risida”gi Qonuni // O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami.
4. O‘zbekiston Respublikasining “Xo‘jalik yurituvchi subyektlar faoliyatining shartnomaviy-huquqiy bazasi to‘g‘risida”gi Qonuni // O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami.
5. O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining fuqarolik ishlari bo‘yicha sud amaliyoti to‘g‘risidagi qarorlari. – Toshkent.2024.
6. Fuqarolik huquqi: darslik. I qism / Mualliflar jamoasi. – Toshkent: TDYU nashriyoti, 2021.
7. Fuqarolik huquqi: darslik. II qism / Mualliflar jamoasi. – Toshkent: TDYU nashriyoti, 2021.
8. Rahmonqulov H.R. Fuqarolik huquqi (majburiyat huquqi). – Toshkent: Adolat, 2020.
9. O‘zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi [Elektron manba]. – Kirish rejimi: https://lex.uz
10. www.wikipedia.org